

II. Uluslararası Din ve İnsan Sempozyumu (UDİS-2021)

"Din, Ahlak ve Hukuk"

07-09 EKİM 2021

Editörler

Dr. Öğr. Üyesi İshak TEKİN

Arş. Gör. Esma TÜRKMEN

sonçağ akademi

Kitabın Adı : II. Uluslararası Din ve İnsan Sempozyumu (UDİS-2021)
Editör : Dr. Öğr. Üyesi İshak TEKİN, Arş. Gör. Esma TÜRKMEN

ISBN : 978-625-8421-24-8
Yayın No : 1429

© Dr. Öğr. Üyesi İshak TEKİN, Arş. Gör. Esma TÜRKMEN

Tüm hakları yazarına aittir. Yazarın izni alınmadan kitabın tümünün veya bir kısmının elektronik, mekanik ya da fotokopi yoluyla basımı, çoğaltılması yapılamaz. Yalnızca kaynak gösterilerek kullanılabilir.

SONÇAĞ AKADEMİ

İstanbul Cad. İstanbul Çarşısı No.: 48/49 İskitler 06070 ANKARA

T / (312) 341 36 67 - GSM / (533) 093 78 64

www.soncagyayincilik.com.tr

soncagyayincilik@gmail.com

Yayıncı Sertifika Numarası: 47865

BASKI VE CİLT MERKEZİ

UZUN DİJİTAL MATBAA, SONÇAĞ YAYINCILIK MATBAACILIK TESCİLLİ MARKASIDIR.

İstanbul Cad. İstanbul Çarşısı No.: 48/48 İskitler 06070 ANKARA

T / (312) 341 36 67

www.uzundijital.com

uzun@uzundijital.com

İÇİNDEKİLER

KADIZADE-SİVASİLERİN BİRBİRLERİNİ KATLETMELERİ BAĞLAMINDA MİZANÜ'L-HAK ESERİNİN YAZILMASI 7

ADALET, AHLÂK VE HUKUKUN MEZCEDİLDİĞİ REEL POZİSYON: ÖMER MÜSLÜMANLIĞI 26

KUR'ÂNÎ VE PEYGAMBERÎ SÖYLEMLERDE İSLÂM DÂVETÇİSİNİN AHLÂKÎ ÖZELLİKLERİ 36

ZAHİR VE BÂTINI BİRLEŞTİRİCİ ÇOK YÖNLÜ BİR KAVRAM OLARAK "İHSAN" 54

OLMAK VE YAPMAK: ERDEM ETİĞİ VE İLKE ETİĞİ İKİLEMİ ARASINDA AHLAK 68

KUR'ÂN'DA HUKÛKUN VE AHLAKÎN TEMELİNİ OLUŞTURAN İKİ ANA KAVRAM: ADÂLET ve İHSÂN 80

EVRENSEL BİR BUDİST AHLAK SİSTEMİNDEN SÖZ EDİLEBİLİR Mİ? *PANCASİLA* BAĞLAMINDA BİR DEĞERLENDİRME 99

HUKUKİ İŞLEMLERDE NİYET-BEYAN İLİŞKİSİ VE FIKHA YANSIMASI: SÖZLEŞMELERİN AHLAKİLİĞİ 110

HAYATIN OLAĞAN AKIŞINA AYKIRI DAVALARIN REDDEDİLMESİNİN İSLAM HUKUKU VE AHLÂKI BAKIMINDAN TEMELLENDİRİLMESİ 120

İSLAM HUKUKUNDA NİYET- EYLEM İLİŞKİSİNDE NİYETİN GERİ PLANDA KALMASI 133

HANEFÎ HUKUK DÜŞÜNCESİNİN ETİK-RASYONEL TEMELİNE DAİR BİR İNCELEME 152

TANRISIZ AHLAK, AHLAKSIZ TANRI MÜMKÜN MÜDÜR? 164

PRATİK BİR ÖRNEKLİK OLARAK SÜNNETTEKİ AHLÂKÎ ÖĞRETİLER 174

DİNDARLIK ALGISI İLE AHLAKİ OLGUNLUK İLİŞKİSİNİN İNCELENMESİ 190

XV-XVII. YÜZYILLARDA OSMANLI ARNAVUTLUK'UNDA HIRİSTİYAN DİN ADAMLARINDA AHLÂKÎ SORUNLAR 200

HADİSLER BAĞLAMINDA AHLAK ÖĞRETİLERİ: DÜRÜSTLÜK ÖRNEĞİNİN GENÇLİĞE YANSIMASI 209

RÖNESANS ÜTOPYALARINDAN 20. YÜZYIL DİSTOPYALARINA: AHLAK-TEKNOLOJİ-TOPLUM İLİŞKİLERİNİN KURGUSU NASIL DEĞİŞTİ? 223

2018 YILI DİN KÜLTÜRÜ VE AHLAK BİLGİSİ DERSİ İLKOKUL 4-8. SINIFLAR VE ORTAOKUL 9-12. SINIFLAR ÖĞRETİM PROGRAMININ SORUMLULUK KAZANIMLARINA YER VERMESİ BAKIMINDAN İNCELENMESİ 237

FIKIH-AHLAK İLİŞKİSİ BAĞLAMINDA MODERN İKTİSADA BİR BAKIŞ 278

İSLAM CEZA HUKUKUNDA AHLAKİ İLKE VE UYGULAMALAR 290

AHKÂM ÂYETLERİNDEKİ DİNÎ VE AHLÂKÎ BOYUTLAR (BOŞANMA AYETLERİ ÖRNEĞİ) 298

AHLÂK MERKEZLİ ŞAHSİYET İNŞASINDA HADÎSLERİN ROLÜ *-EL-EDEBÜ'L-MÜFRED* BAĞLAMINDA BİR İNCELEME- 310

HZ. PEYGAMBER'İN (S.A.V.) ÖRNEK AHLAKI ÖZELİNDE UYUMLU KİŞİLİK 324

AHLAKİ BİR DEĞER OLARAK ADALETİN EĞİTİM ORTAMINDA TESİS EDİLMESİNİN ÖNEMİ VE EĞİTİM SÜRECİNDEKİ ADALETSİZ TUTUMLARA DAİR ÇÖZÜM TEKLİFLERİ 334

İNSAN HAKLARININ SÜNNET BOYUTU 346

HADİS İLİMLERİ IŞIĞINDA HABER DOĞRULUĞUNUN TESPİTİ 359

AHLAKİ OLGUNLUK VE DİNDARLIK YÖNELİMİ İLİŞKİSİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA 376

ŞÂTIBÎ'NİN *EL-MUVÂFAKÂT*'INDA NİYET-EYLEM İLİŞKİSİNİN HUKUKÎ SONUCA ETKİSİ 387

YÛNUS EMRE'NİN AHLÂK ANLAYIŞI: *DÎVÂN*'DAKİ AHLÂK-İBADET İLİŞKİSİ ÜZERİNE BİR İNCELEME 401

البعد الأخلاقي لأحكام توثيق الدين في ضوء آية المداينة 418

إشكالية الثابت والمتغير الأخلاقي لدى المتكلمين. 424

ŞÂTIBÎ'NİN *EL-MUVÂFAKÂT*'INDA NİYET-EYLEM İLİŞKİSİNİN HUKUKÎ SONUCA ETKİSİ

Eren Gündüz[1405]

Giriş

Bilindiği üzere sonuç, bir olayın doğurduğu başka bir olay veya durum, yani netice demektir.[1406] Hukuki sonuç ise, hukuki bir olayın doğurduğu sonuçtur.[1407] Genel olarak bir sonucun varlığı, sebep adı verilen başka bir olayın varlığına bağlı olduğu gibi hukuki sonuçların varlığı da hukukî sebeplerin varlığına bağlıdır. Genel olarak bilimler, evrendeki sebep-sonuç (müsebbep) ilişkisini konu edinir; hukuk bilimi de, hukukî sebeplerle hukuki sonuçlar arasındaki ilişkiyi inceler. Sebebin varlığının sonucun varlığını zorunlu kılıp kılmayacağı meselesi, bazı yönleri hariç tutulursa, ilgili olduğumuz hukuk alanı dışında kalmaktadır. Ancak şunu belirtmek gerekir ki, hukukun doğası gereği, hukuki bir sebebin hukuki bir sonuç doğurabilmesi için, o sebepten doğacak sonuç için önceden konulmuş bir normun bulunması; başka bir deyişle o sonuca ilişkin kural içeren bir hukuk sisteminin mevcut olması gerekir. Dolayısıyla, hukuki sonuçların meydana gelmesinde hukuki sebeplerin varlığı tek başına yeterli değildir. Hukuki sonuç kavramı açısından dikkat çektiğimiz bu durumun bir benzeri hukuki sebep kavramı için de söz konusudur. Şöyle ki, her hukuki sebep, her zaman aynı hukuki sonucu doğurmaz. Başka bir ifadeyle hukuk düzeni aynı hukuki olaya her zaman aynı hukuki sonucu öngörmez. Örneğin bir adam öldürme olayında, maktulün ölümüne sebep olan öldürme eylemine, İslam hukuku çerçevesinde ifade edilecek olursa, her zaman kısas sonucu bağlanmaz; ağırlaştırılmış diyet ve normal diyet gibi farklı sonuçlar da bağlanabilir. Bu farklara neden olan şey, failin öldürme eylemine eşlik eden manevi unsurdur. Dolayısıyla, failin eylemine uygun olan hukuki sonucun tayin edilebilmesi için bakılması gereken şey sadece maddi unsurunun varlığı değil ona eşlik eden bu manevi unsurun da varlığı ve niteliğidir. Bu da bize niyet, kasıt, taammüt gibi kavramlarla ifade edilen manevi unsur ile eylem[1408] ilişkisinin hukuki sonuca etkisini incelemenin ne denli önemli olduğunu gösterir.

Hukuki sebep-hukuki sonuç ilişkisinde, hukuki sebebin insan iradesiyle meydana getirilen türü bakımından manevi unsurun önemi, insanın iradi fiilleri için dünyevi

1405 Bursa Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Temel İslâm Bilimleri İslâm Hukuku Anabilim Dalı, egunduz@uludag.edu.tr

1406 Bk. "sonuç ne demek TDK Sözlük Anlamı" (Erişim 06 Ağustos 2021).

1407 Hukuki sonuç kavramı için bk. Kemal Gözler, Hukuka Giriş (Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım, 2013), 419; "hukuki sonuç nedir? hukuki sonuçne demek? | Hukuk Medeniyeti", Hukukmedeniyeti.org (Erişim 06 Ağustos 2021).

1408 Tebliğimizde "canlı varlığın yaptığı gayeli iş" anlamındaki amel kelimesinden manaca daha kapsamlı olsun diye Arapça fiil kelimesinin Türkçe karşılığı olan eylem kelimesini kullanmaktayız. Amel-fiil farkı için bk. Süleyman Uludağ, "Amel", İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/16.

sonuçlar yanında uhrevi sonuçlar da öngörmüş olan İslam hukuku bakımından çok daha farklı bir hususiyet arz eder. Orijinal adıyla fıkıh olarak bilinen İslam hukukunda, hâkim mezhep doktrinlerine göre yalnız ibadet türündeki eylemlerin değil, muamelat türünden olanların da iki çeşit sonucu vardır. Bunlardan uhrevi sonuç için genel olarak mükâfat ve ceza; dünyevi sonuç içinse hüküm alanının çeşidine göre sıhhat, fesat, butlan, ceza ve tazminat terimleri kullanılır.[1409] Uhrevi sonuç kısmında niyetin varlığı şart olduğu[1410] için hukuki sonucun tayininde niyet-eylem ilişkisinin incelenmesi fıkıh alanında daha önemli hale gelir.

Niyet-eylem ilişkisi ile ilgili meseleler, fıkhî hükümlerin genel olarak ibâdât-muamelât ve ukûbât şeklinde tasnif edildiği kapsamlı fıkıh kitaplarının çeşitli başlıklarında dağınık bir şekilde ele alınmıştır. Ayrıca "kavâ'id", "eşbâh ve nezâir"ve "furûk" türündeki eserlerde bu konuya müstakil bölümler açılmış hatta yalnızca bu konuyu ele alan "risâle" türü eserler yazılmıştır. Mezhep doktrinlerinin bir yansıması olan bu eserlere ve ilgili çalışmalara bakıldığında, bu konuda fıkıhta hâkim yaklaşımın, niyetin mahalli[1411] olan batını değil de zâhiri esas alan yaklaşım olduğu görülür. Konuyu Şâtıbî'nin (öl. 790/1388) *Muvâfakat*'ı ekseninde incelemeyi bizim açımızdan cezbedici kılan da, onun bu yaklaşıma sahip klasik fıkıh usulünü hedef alan yeni bir anlayış ortaya koyduğu iddiasıdır. Ferîd el-Ensârî (öl. 2009) tarafından öne sürülen iddiaya göre Şâtıbî, usul-i fıkhın ikinci döneminde[1412] ortaya çıkan ahlaki karmaşa sorununa çözüm bulmak amacıyla makâsıd merkezli bir usul anlayışı geliştirmiştir. Bu iddiaya göre Gazzâlî (ö. 505/1111), kalbî idrak ile aklî idrâkı birbirinden ayırmıştı.[1413] O, aklî ilimler alanında mantıkî açıdan dikkatiyle, delilinin güçlü olmasıyla bilinmesine[1414] rağmen, kalbe ilişkin meseleleri düzenlemeye çalışırken aklın görevini devre dışı bırakıyordu.[1415] O, kalbi hurafeye aklı da atıl kalmaya yönlendirmişti. Neticede ümmetin

1409 İbrahim Kâfi Dönmez, "Amel", İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/17.

1410 Dönmez, "Amel", 3/17.

1411 Niyetin mahallinin kalp olduğu hakkında bk. Ebü'l-Abbâs Ahmed b. İdrîs el-Karâfî Karâfî, *el-Ümniyye fi idrâki'n-niyye* (Riyad: Mektebetü'l-Harameyn, 1988), 136.

1412 Ferid el-Ensârî'ye göre özetle ifade edecek olursak fıkıh usulü tarihinde üç dönem vardır. Fıkıh usulünün kuruluş dönemi olarak nitelendirilen birinci dönemde Arap olmayan unsurların İslam dinine girmesini takiben Arap dilinin bozulması sonucu ortaya çıkan nasları anlama problemine çözüm olmak üzere nassın delaletlerine ilişkin kurallar konulmuştur. Hicri dördüncü asra kadar devam eden bu dönemin sonlarında Müslümanlar arasında diğer kültürlerle yoğun temas neticesinde ideolojik karmaşa çıkmış ve Müslümanların düşünceleri bozulmuştur. Cüveyni ve Gazalî'nin çalışmaları ile mantığın fıkıh usulünde hakim olduğu ikinci dönemde kalbi idrak ile zihinsel idrakin arasının açılması sonucu ahlaki karmaşa ortaya çıkmıştır. Hicri sekizinci asra kadar uzanan bu dönemden sonra Şatıbî ile birlikte fıkıh usulünün üçüncü dönemi başlamıştır. Ayrıntısı için bk. Ferîd el-Ensârî, *el-Mustalahu'l-usûlî inde'l-imâmi'ş-Şâtıbî* (Ribat, 2004), 124-154; Ferîd el-Ensârî, *Usûl Terminolojisi (Trc. Soner Duman, Osman Güman)* (İzmir: Işık Akademi Yayınları, 2012), 155-193.

1413 Bk. el-Ensârî, Usûl Terminolojisi, 187.

1414 Bk. el-Ensârî, Usûl Terminolojisi, 188.

1415 Bk. el-Ensârî, Usûl Terminolojisi, 189-190.

aklı ve kalbi arasında büyük bir parçalanma meydana gelmiş, âlimler de iki gruba ayrılmıştır. Bir grubu Gazzâlî'nin *İhyâ*'sından beslenen sûfiler, diğer grup ise, Gazzâlî'nin *el-Mustasfâ* gibi eserlerinden beslenen fıkıhçılardır. Gazzâlî'den sonra Aristo mantığı, fıkıh ve usûl düşüncesinin canlılığını öldüren bir bağ olmaya başlamış, fıkhı ruhsuz kuru bir yapıya dönüştürmüştür. Bunun sonucunda fıkıh, sonraki fıkıh ve usul eserlerinde görüldüğü üzere cedel, tanımlar, delillerden oluşan bir yapı haline gelmiştir. Şâtıbî'nin *el-Muvâfakat*'ta ortaya koyduğu proje de, adından da anlaşılacağı üzere, akıl ile kalp arasındaki kopuşu tenkit eden ve ikisi arasında uyum sağlamayı amaçlayan bir projedir.[1416]

Burada ana hatlarıyla tasvir edilen bu iddianın bildiri sınırlarını aşan kapsamlı incelemeleri gerektirdiği açıktır. Bu nedenle tebliğimizde, bunun konumuzla daha yakından ilgili olan kısmını tartışmakla iktifa edeceğiz ki onu da yine el-Ensârî'nin ifadelerinden istifadeyle şöylece tasvir edebiliriz:

Şâtıbî'den önce usûl ilmi, zâhirleri zaptedip bâtınları dikkate almama esasına dayalıydı. Fakihler fiillere yalnızca sebep, rükün, şart ve mani olmaları açısından bakıyorlar; şayet bunlar sahihse fiili sahih, bâtıl ise fiili de bâtıl kabul ediyorlardı. Fıkıh usulünün ilk iki döneminde esas olan, nasların doğru anlaşılması ve delillerin sağlam olmasıydı. Usulcüler hükümde müessir olan illetin zâhir olmasını şart koşuyorlardı. Bu şekli yapısıyla eski usul, önceki merhale ve zaman dilimlerine uygun düşse de, manevi bir durum olan niyetin bunlarla kontrol altına alınması mümkün değildi. Buna binaen niyetin kontrol altına alınabilmesi için yeni ölçütlerin meydana getirilmesi gerekmekteydi ki, Şâtıbî, *Muvâfakat*'ın makâsıd bölümünde ayrıntılı olarak zikrettiği temel şeri maksatları işte bu amaçla ortaya koymuştu.[1417] Şâtıbî'nin anlayışına göre bir işlemin ya da amelin sahih olması için onun yalnızca sebepleri ve şartlarının tam olması ve engellerinin de bulunmaması değil, bununla beraber onun Şârî'in kastına uygun düşmesi de şarttır.[1418]

Gerek ülkemizde gerekse diğer İslam ülkelerinde ve Batı'da Şâtıbî konulu birçok çalışma yapılmıştır. Ancak, bilebildiğimiz kadarıyla husûsen bu iddiayı tartışan bir çalışma bulunmamaktadır. Dolayısıyla konunun II. Uluslararası Din ve İnsan Sempozyumu'nun ana başlıkları arasında bulunan niyet-eylem ilişkisi bağlamında gündeme taşınması kanaatimce uygun olacaktır.

Konunun sınırlarını netleştirmek bakımından burada, kısaca tebliğin başlığına da değinmek faydalı olacaktır. Hukuki sonuç ifadesi fıkıhta dini sonuç-hukuki sonuç şeklinde ayrıca belirtilmediği sürece hem dünyevi hem de uhrevi sonuçları ifade etmektedir.

1416 Bk. el-Ensârî, Usûl Terminolojisi, 189-190.

1417 Bk. el-Ensârî, *Usûl Terminolojisi*, 191-192; krş. el-Ensârî, *el-Mustalahu'l-usûlî inde'l-imâmi'ş-Şâtıbî*, 152-153.

1418 Bk. el-Ensârî, *Usûl Terminolojisi*, 138.

Dünyevi sonuçlar için kullanılan sıhhat, fesat, butlan,[1419] ceza ve tazminat terimlerinden sıhhat terimi hukuki sebebin geçerlilik halini, bunun aksine fesat veya butlan terimleri ise onun eksiklik ve geçersizlik halini ifade etmektedir. Ceza ile tazminat türünden sonuçlar da esasında hukuki sebebin sahih olarak mevcut olup olmamasına bağlıdır. Ahirette mükâfat ve ceza olarak tezahür edecek olan uhrevi sonuçlar için de, ki husûsen fıkhın ana konuları arasında bulunan ibadet alanında bu türden sonuçlar ön plandadır, aynı terimler kullanıldığından tebliğimizde ifade birliği sağlamak bakımından, hangi alana ilişkin olursa olsun, bütün hukuki sonuçları mümkün oldukça sahih ve batıl terimi ile ifade etmeye çalışacağız.

Çeşitli yönleri ile birçok araştırmaya konu olmuş niyet-eylem ilişkisinde;[1420] eylemin bulunup niyetin bulunmaması, niyetin bulunup eylemin bulunmaması, niyetle eylemin birbirine uygun olarak birlikte bulunması ve ikisinin birbirine aykırı olarak birlikte bulunması şeklinde dört ana grupta toplanabilecek çok sayıda durum vardır. Birinci gruba örnek verilecek olursa; eylemin bir mani sebebiyle yapılamamış olması ve eylemden vazgeçilmiş olması; bunların altında da elverişli teşebbüs ve elverişsiz teşebbüs, taat cinsinden bir eylem olma, ma'siyet cinsinden bir eylem olma gibi alt gruplardan söz edilebilir. Dolayısıyla konuyu bir tebliğ sınırları içinde bütün boyutlarıyla teorik olarak sunmak mümkün gözükmemektedir. Makâsıd merkezli *el-Muvâfakât*'ın bu konuda oldukça zengin bir muhtevaya sahip oluşu da başka bir zorluk nedenidir. Bu nedenlerle konuyu el-Ensârî'nin yukarıda tasvir edilen iddiasını az da olsa tartışmamıza imkân verebilecek birkaç örnek üzerinden işlemeye çalışacağız.

Bu bağlamda tebliğimizde evvela niyet-eylem ilişkisinin hukuki sonuca etkisine ilişkin *el-Muvâfakat*'ta gerek ibare gerek mana olarak mevcut olan ölçütler ortaya konacak, sonra

---

1419 Bu üç terim hakkında bk. H. Yunus Apaydın, "Sıhhat", *İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009); H. Yunus Apaydın, "Fesad", *İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995); Ali Bardakoğlu, "Butlan", *İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992).

1420 Konuyla doğrudan veya dolaylı ilişkili bazı çalışmalar için bk. Medeni Şavlı, *İslam İbadet Fıkhında Niyet ve Hükümlere Etkisi* (Van: Van Yüzüncüyıl, Doktora Tezi, 2019); Zuhal Dağ, *İslam Hukukunda Subjektif Gayenin Akitlerin Hukuki Sonucuna Etkisi* (Elazığ: Fırat Üniversitesi, Doktora Tezi, 2018); Zuhal Dağ, "İslam Hukukunda Şahsi Gayenin Akitlerin Hukuki Sonuçlarına Etkisi Üzerine Hanefî ve Şâfiî Mezhepleri Özelinde Bir İnceleme", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 22/1 (2017), 243-270; Hacı Bayram Başer, "Mutlak ve Sınırlı İrade Arasında Ahlâk: İbnü'l-Arabî Düşüncesinde Niyetin Kapsamı ve Eylemle İlişkisi", *Dinî ve Felsefî Düşüncede Niyet* (Ankara: Sageya Yayıncılık, 2017), 165-206; Mehmet Erdoğan, "Makâsıd Bağlamında Şâtıbî Düşüncesinde Niyet Kavramı", *Dinî ve Felsefî Düşüncede Niyet* (Ankara: Sageya Yayıncılık, 2017), 65-116; Muhammed Mehdi Gündüz, "Gazzâlî'nin Niyet Anlayışı", *Dinî ve Felsefî Düşüncede Niyet* (Ankara: Sageya Yayıncılık, 2017), 149-164; Cemil Liv, "İslam Fıkhında Zâhiri-Bâtını İrade Ayrımının Hukukî İşlemlere Etkisi", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 28 (2016), 181-200; Önder Tozman, *Suça Teşebbüs* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Doktora, 2008); Hüseyin Arslan, *İslam Ceza Hukukunda Suça Teşebbüs* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2006); Ali Şafak, "Kasıt", *İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001); Dönmez, "Amel".

da bu konuda ortaya çıkan fıkhî problemler birkaç mesele üzerinden örneklenerek tartışılacaktır.

1. *el-Muvâfakât*'ta Niyet-Eylem İlişkisinin Hukukî Sonuca Etkisine İlişkin Ölçütler

Muvâfakât'ta niyet-eylem ilişkisinin hukuki sonuca etkisi konusunu husûsen ve doğrudan olmasa da, genel olarak niyet kavramı ve makâsıd kaideleri bağlamında ele alan çalışmalar mevcuttur. Örneğin ülkemizden Mehmet Erdoğan'ın bir makalesi,[1421] Şâtıbî'nin niyet konusundaki düşüncesini genel olarak tasvire, Arap dünyasından Abdurrahman el-Keylânî'nin bir kitap çalışması[1422] ise makâsıd ile ilgili kaideleri ortaya koymaya yöneliktir. Biz de bu başlık altında bu çalışmalardan da istifade ederek niyet-eylem ilişkisinin hukuki sonuca etkisine ilişkin kâide veya zâbıt olarak nitelendirilebilen ölçütleri diğerlerinden ayırarak bir arada kompoze etmeye çalışacağız.

Niyetten uzak olarak gerçekleşmiş olan fiile herhangi bir teklifî hüküm bağlanmaz.[1423] İbadetlerin sahih olması için niyet şarttır. Âdetlerde ise, sonucun doğması ve geçerli olması için salt sebebin ifa edilmiş olması yeterlidir. Ancak bu türden fiiller niyet ile ibadete de dönüşebilir.[1424] Fiilin işlenmesinde itibar edilen şeyin şeri hüküm olup olmaması bakımından fiillere bakınca, Şâtıbî'ye göre hakkında mevcut olan emir veya yasağa ya da ibâhaya itibar edilmeksizin, mutlak surette hevâ ve hevese uyularak işlenen her amel kesin olarak bâtıldır. Buna karşın mutlak surette hakkında mevcut bulunan emir veya nehiy ya da ibâha dikkate alınarak ve onların gereğine uymuş olmak için yapılan her amel sahihtir.[1425] Ancak mubah konusunda şunun da farkında olmak gerekir ki her mubah fiil, ibadet niyetiyle yapılmakla veya terk edilmekle ibadete dönüşmez. Mubahın yapmakla yapmamanın eşit olduğu türünde fiil, ibadet niyetiyle yapıldığında ibadete dönüşebilir. Sakıncanın bulunmadığı türünde ise mubah, ancak fiilin terki durumunda ibadete dönüşebilir.[1426] Fiilin işlenmesinde itibar edilen şey, tek başına, Şâri'in emrine uyma veya dünyevi hazların tatmini motifi olmaz da iki motif bir arada bulunursa, sonucun tayininde

---

1421 Bk. Erdoğan, "Makâsıd Bağlamında Şâtıbî Düşüncesinde Niyet Kavramı".

1422 Bk. Abdurrahman İbrâhim Zeyd el-Keylânî, *Kavâidü'l-mekâsıd inde'l-imam eş-Şâtıbî* (Dimeşk: Dârü'l-Fikr, 2000).

1423 Bk. Erdoğan, "Makâsıd Bağlamında Şâtıbî Düşüncesinde Niyet Kavramı", 73.

1424 Bk. Erdoğan, "Makâsıd Bağlamında Şâtıbî Düşüncesinde Niyet Kavramı", 75.

1425 Bk. Erdoğan, "Makâsıd Bağlamında Şâtıbî Düşüncesinde Niyet Kavramı", 76.

1426 el-Ensârî, *el-Mustalahu'l-usûlî inde'l-imâmi'ş-Şâtıbî*, 107-108; Mubahın iki türü arasında şöyle bir fark var burada: Birinci türdekilerin külliyyen terki câiz olmadığından bu türden bir fiilin terki değil işlenmesi Şari'in kastına uygun düşer. Mesela evlenmek böyledir; onun tümden terki caiz değildir. Dolayısıyla kişi evlenmekle Şari'in kastına uygunluğu gözetmişse, bundan sevap kazanır. İkinci türden mubahlarda ise, aslında bunların işlenmesine izin verilmemiş olup sadece bunların günahı kaldırılmış olduğundan kişi bunları ancak terk halinde Şari'in kastına uygun bir iş yapmış olur. Bu türdeki fiillerin işlenmesi halinde ise Şariin kastına muhalefet olacağından bu durumda ibadet niyeti olsa dahi taabbüd gerçekleşemez. Mubahın iki türü hakkında bk. Ebû İshak Şâtıbî, *el-Muvâfakât fî usûli'ş-şeria* (Beyrut: el-Mektebetü'l-asriyye, 1435), 95-97.

bunlardan birincil ve baskın olanına itibar edilir; bu nitelikte olanı Şâri'in emrine uyma motifi ise, fiilin sahih, değilse fiilin bâtıl olduğuna hükmedilir. Hukukî sonucun doğması ve geçerli olması için salt sebebin ifa edilmiş olması yeterlidir.[1427] Sebeplerin işlenmesi, müsebbeplerin ortaya konulması mertebesinde olduğu için mükellefin hukuki sebebi işlerken niyetinin müsebbebe, yani hukuki sonuca yönelik de olması gerekmez.[1428] Fiilin işlenmesinde biri asli diğerleri tâbi olmak üzere hepsi de meşru olan birden çok maksadın gözetilmesi halinde, tâbi maksatlar asli maksadı teyit edici ve güçlendirici ise, yapılan işlem sahihtir; değilse, bu gibi maksatların bulundurulması ibadetler konusunda sahih olmamasına karşın âdetler konusunda sahihtir.[1429] Ancak tâbi maksatların asli maksadı yok edici nitelikte olması durumunda, bunları meydana getirecek sebeplere başvurmak sahih olmaz.[1430] Bir amelde kendisi için meşru kılınandan başkasını arayan kimsenin bu ameli batıldır.[1431] Bir şey yapma veya terk etmedeki kastı Şâri'in kastına uygun olan kimsenin ameli sahih, buna karşın bir şey yapma veya terk etmedeki kastı Şâri'in kastına aykırı olan kimsenin ameli ise bâtıldır. Kastı Şâri'in kastına muhalif olduğu halde fiili veya terki şeriata uygun ise, bu fiilin veya terkin şeriata uygunluğunu bilmemesi durumunda, Şâri'in kastına aykırılık sebebiyle günaha düşmüş olur ancak fiil veya terkin hukuki sonucunda bir değişiklik olmaz. Fiilinin veya terkinin şeriata uygunluğunu bilmesi durumunda ise, daha büyük günaha girmiş olur ve fiili veya terki de de batıl olur.[1432] Kişinin fiili veya terki şeriata aykırı, ancak kastı Şâri'in kastına uygun olursa, bu fiilin veya terkin şeriata aykırılığını biliyor olması durumunda kişi bid'at işlemiştir; bilmiyor olması durumunda ise, hem fiil veya terkteki aykırılık hali, hem de kasıttaki uygunluk haline itibar edilir.[1433] Şer'i bir esası

1427 Bk. Erdoğan, "Makâsıd Bağlamında Şâtıbî Düşüncesinde Niyet Kavramı", 75.

1428 Bk. Erdoğan, "Makâsıd Bağlamında Şâtıbî Düşüncesinde Niyet Kavramı", 79; Ebû İshak Şâtıbî, *el-Muvâfakât İslâmî İlimler Metodolojisi* (İstanbul: İz Yayıncılık, 1990), 1/209; Şâtıbî, *Muvâfakât*, 148; el-Keylânî, *Kavâidü'l-mekâsıd inde'l-imam eş-Şâtıbî*, 390-391; Keylânî, buradaki müsebbep teriminin hükümlerin gayeleri manasında olup hukuki sonuçlar manasında olmadığını söylemekte ise de bizce bu manada da anlaşılmasına bir engel yoktur.

1429 Bk. Erdoğan, "Makâsıd Bağlamında Şâtıbî Düşüncesinde Niyet Kavramı", 79.

1430 Bk. Erdoğan, "Makâsıd Bağlamında Şâtıbî Düşüncesinde Niyet Kavramı", 79; Mesela hülle nikâhında olduğu gibi kişinin boşama kasdıyla yaptığı nikah böyledir. krş. Şâtıbî, *Muvâfakât*, 150-151.

1431 Bk. Hamdan Vuld et-Tâh, *Telhîsu Muvâfakâti'l-imâm İbrâhim b. Musa eş-Şâtıbî*, 2003, 29; Erdoğan, "Makâsıd Bağlamında Şâtıbî Düşüncesinde Niyet Kavramı", 80; Şâtıbî, *Muvâfakât*, 247; Ebû İshak Şâtıbî, *el-Muvâfakât İslâmî İlimler Metodolojisi* (İstanbul: İz Yayıncılık, 1990), 2/334, 337; Bu kuralın açıklanmasında zikredilen fıkhî meseleler arasında üç talakla boşanmış kadını eski kocasına helal kılmak için nikâhlamanın da bulunması konumuz açısından dikkat çekicidir. el-Keylânî, *Kavâidü'l-mekâsıd inde'l-imam eş-Şâtıbî*, 435.

1432 Bk. Hamdan Vuld et-Tâh, *Telhîsu Muvâfakâti'l-imâm İbrâhim b. Musa eş-Şâtıbî*, 29-30; Şâtıbî, *Muvâfakât*, 250-252; Şâtıbî, *el-Muvâfakât İslâmî İlimler Metodolojisi*, 1990, 2/339, 341.

1433 Bk. Hamdan Vuld et-Tâh, *Telhîsu Muvâfakâti'l-imâm İbrâhim b. Musa eş-Şâtıbî*, 30; Şâtıbî, *Muvâfakât*, 252, 254-257; Şâtıbî, *el-Muvâfakât İslâmî İlimler Metodolojisi*, 1990, 2/341, 344, 346-349.

ortadan kaldıran ve şeri bir maslahatla çelişen hîle sahih olmaz.[1434] Mükellef, şartı gerçekleştiren veya şartı ihlal eden bir eylemde bulunur ve bundan kastı da hukuki sebebin sonuç doğurmasını engellemek olursa, onun bu eylemi bâtıldır.[1435] Maslahatın temini veya mefsedetin defi amacıyla yapılan ve bir başkasına da zarar içeren bir eylemde mükellef, bu zararı da kastetmişse, onu amacına ulaştırabilecek başka bir eylemde bulunma imkânı olmaması durumunda dahi, zarar kastı sebebiyle mes'ûl olur.[1436]

2. *el-Muvâfakât*'ta Niyet-Eylem İlişkisinin Hukukî Sonuca Etkisine İlişkin Fıkhî Problemler

Muvâfakât'ta ortaya konulan usul, fıkıh ve makâsıdî kâidelerin fürû-i fıkha tatbiki büyük önem arz etmektedir. Zira furû-i fıkıhta karşılığı olmayan kaidelerin Şâtıbi'ye göre bir değeri yoktur ve bunlar usul ilminin esasından sayılmazlar. Bu nedenle o, genel olarak bir ölçüt ortaya koyduğunda onun feri meselelerle olan ilişkisine değindiği gibi niyet-eylem ilişkisinin hukuki sonuca etkisine ilişkin ölçütlerde de ilgili feri meselelere değinmeyi ve bunların söz konusu kaideye uygunluk durumunu açıklamayı ihmal etmemiştir. Tebliğimizin bu kısmında konuyla yakından ilgili olduğunu düşündüğümüz birkaç örnek verilecektir.

2.1. Hülle Nikâhı

Bilindiği üzere, üç talakla boşanan bir kadının başka bir erkekle yaptığı evliliğin sona ermesi durumunda ilk kocasıyla tekrar evlenebileceği konusunda her hangi bir görüş ayrılığı yoktur. Kadının ilk kocasıyla yeniden evlenebilmesinin açıklaması da şöyledir: Kadının aynı kocayla tekrar evlenebilmesine şer'an mani olan şey, kadının ondan üç talakla boşanmış olmasıdır. İkinci koca ile evliliği ise, bu maniyi ortadan kaldıran şeri bir sebeptir. Sebebin vukuu halinde müsebbep de vaki olmakta; yani, kadının eski kocasıyla arasındaki nikâh engeli ortadan kalkmaktadır. Normal uygulamada olan şey budur ve kadın ikinci kocadan boşanınca, başka bir evlilik engeli olan evli olma hali de ortadan kalkmış olduğu için eski kocayla yeniden evlenebilmektedir. Bu uygulamanın fıkhi bir probleme dönüşmesi ise, yapılan işlemin sırf bu amaçla yapılmasında ortaya çıkmaktadır. İlk soru şudur: İkinci koca, kadını sırf bu niyetle nikâhlamışsa, bu nikâh sahih midir? İkinci soru da bu nikâhın geçerli kabul edilmesine bağlı olarak şudur: İster açık bir şart koşma şeklinde olsun, isterse taraflardan birinin tek başına veya ikisinin birlikte kalplerinde taşıdıkları bir niyet halinde olsun, ayrılma amacıyla yapılmış olduğunda, normal durumda kadının eski kocayla evlenme engelini ortadan kaldıran hukuki sebep, yani ikinci kocayla evlenmiş olma hali aynı hukuki sonucu doğuracak mıdır? Bu iki sorunun da cevabı, Ebû Hanîfe'ye (ö. 150/767)

1434 Bk. Erdoğan, "Makâsıd Bağlamında Şâtıbî Düşüncesinde Niyet Kavramı", 84, 86, 90, 93; Şâtıbî, *Muvâfakât*, 192; Şâtıbî, *el-Muvâfakât İslâmî İlimler Metodolojisi*, 1990, 2/388, 389; el-Keylânî, *Kavâidü'l-mekâsıd inde'l-imam eş-Şâtıbî*, 448.

1435 Bk. el-Keylânî, *Kavâidü'l-mekâsıd inde'l-imam eş-Şâtıbî*, 450; Şâtıbî, *el-Muvâfakât İslâmî İlimler Metodolojisi*, 1990, 1/273, 276, 288.

1436 Bk. Erdoğan, "Makâsıd Bağlamında Şâtıbî Düşüncesinde Niyet Kavramı", 95.

göre evettir; hülle şartı nikâhı geçersiz kılan bir şart olmadığı için hem hülle niyetiyle evlenen ikinci kocanın bu nikâhı mekruh olmakla birlikte sahihtir, hem de bu nikâh sebebiyle kadının eski kocasına dönmesinin önündeki engel kalkmıştır. Hatta taraflar hülle niyetiyle yaptıkları bu evlilikte boşama şartını zikretmezlerse bunda sevap dahi kazanırlar. İlgili fıkıh metinlerinde açıkça zikredildiği üzere hülle nikâhında hukuki sonucun doğmasında belirleyici olan sahih nikâhla birlikte zifafın mevcut olmasıdır.[1437] Hülle nikâhı konusunda yukarıda ortaya konulan iki sorunun Mâlikî fıkhındaki cevabı ise, Hanefî fıkhındaki müftâbih görüşün tam aksine hayırdır.[1438]

2.2. Boşamanın Nikâha Ta'liki

Bir adam bir kadına, "seninle evlenirsem boşsun" diyerek boşamayı nikâh akdine talik etse, sonra da adam o kadınla evlense cevaplanması gereken iki soru ortaya çıkar: Birincisi, bu nikâh akdi sahih midir? İkincisi ise nikâhın sahih olması görüşüne bağlı olarak, nikâh akdi meydana gelince söz konusu talâk vâki olur mu? Bu meselenin de fıkhi bir problem olması şöyledir: Evlendikten hemen sonra boşamak câiz olsa da Şâri evliliği boşama sonucunun doğması için meşru kılmamıştır. Hâlbuki böyle bir şartla yapılan akitte, Şâri'in kastına aykırı bir sonucun ortaya çıkması hedeflenmiş gözükmektedir. Hanefi fıkıh kitaplarında talak bahsinde yer alan bu meselede Ebû Hanîfe'ye göre, adam bu şartla evlenir evlenmez talak vâki olur.[1439] Mâliki fıkhında da cevap aynıdır; hem nikah sahihtir, hem de nikahın akabinde talak sonucu vâki olur.

2.3. Diğer Bazı Meseleler

Şâtıbî, makâsıdla ilgili vaz ettiği kaide ve ölçütleri hem test etmek hem de onları desteklemek için füru-ı fıkha dair daha pek çok fıkhi meseleye yer vermiştir. Burada, konumuz gereğince, niyet eylem ilişkisinin hukuki sonuca etkisiyle alakalı olanlarından bazıları icmalen zikredilecektir.

Bilindiği üzere bir kimse namaz vakti girdiğinde sefere çıksa, üzerine dört vakit olarak farz olan bir namazı iki rekât olarak kılabilmektedir. Sarhoşluk veya bir madde alması nedeniyle namaz vakti boyunca bilinci kapalı olan kimseye o vaktin namazı farz olmamaktadır. Ramazan ayında sefere çıkan kimse, oruç tutmama ruhsatından yararlanabilmektedir. Belli bir zekât nisabına erişen mal varlığında, sene dolmadan önce o malın tüketilmesi, bağışlanması, birleşik halde olanların ayrılması, ayrı olanların da birleştirilmesi gibi yollarla değişiklik meydana gelmesi halinde, bu durumlar dikkate alınmakta ve zekât tahakkukunda sene sonundaki mal varlığı esas alınmaktadır. Yine bunun gibi haccın vacip olması için yeterli miktarda malı olan kimsenin bu malında hac zamanı gelmeden önce azalma meydana gelse, o kimse üzerine hac önceki miktarın yeterliliği

---

1437 Bk. Merginânî, *el-Hidâye* (el-Mektebetü't-Tevfîkiyye, ts.), 3/277; Şeyhîzâde, *Mecmaʿu'l-enḥur fî şerḥi Mülteḳa'l-ebḥur* (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-ilmiyye, 1998), 2/90-91.

1438 Bk. Saffet Köse, "Hülle", *İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18/477; Halîl b. İshâk, *Muhtasaru'l-Allâme Halîl* (Dârü'l-Fikr, 1981), 118.

1439 Bk. Serahsî, *el-Mebsût* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1989), 6/96.

sebebiyle farz olmamaktadır. Gâsıbın zilyedinde iken kaybolan câriyenin kıymeti tazmin edilmiş olduğunda daha sonra bulunan o câriye gâsıbın mülkiyetinde kalabilmektedir. On dirheme peşin bir bedelle satın alınmış bir mal duruma göre vadeli olarak yirmi dirhem karşılığında aynı kişiye satılabilmektedir. Bir kadının kocasının câriyesini emzirmesi halinde kendisi ile o câriye arasında meydana gelen süt hısımlığı sebebiyle kocası ile o câriye arasında haramlık meydana gelmektedir. Kadının kumasını emzirmesi durumu da bunun gibidir. Vârisin mûrisinden bir alacağının bulunduğunun sabit olması durumunda, diğer alacaklılar gibi o vârisin de miras paylaşılmasından önce alacağını alma hakkı vardır.

Burada zikredilen bu ve benzeri meselelerde, tabii bir şekilde meydana geldiği sürece, mükellefin iradesiyle meydana gelen bir eylem türünde olsa dahi hukuki sebebin, Şâri'in ona taalluk eden hitabının eseri olan hukuki sonucu doğurduğunda, ayrıntıda bazı farklı mülahazalar bulunmakla birlikte, esas itibariyle fukaha arasında bir tartışma yoktur. Burada zikredilen meselelerin konumuzla alakalı olarak tartışılan yönü, mükellefin söz konusu eylemleri, sırf hâlihazırdaki hükümlerde değişiklik meydana getirmek ve onları Şari'in kastetmediği amaçlara ulaşmak üzere, önceden tasarlayarak yapmış olması durumudur. Mükellef, sırf dört rekâtlı namazı iki rekât olarak kılmak ve Ramazan ayı girdiğinde ruhsattan istifadeyle yiyip içmeye devam edebilmek için sefere çıkmışsa, yine de namazı kasr etme ve oruç tutmama ruhsatından yararlanabilecek midir? Sırf zekât ve haccın farz olması engellemek için çeşitli yollarla malını eksiltmişse, yine zekât ve hac yükümlüsü olmaktan kurtulacak mıdır? Başka birine ait cariyeyi sırf onunla cinsel ilişki kurma imkânı oluşsun diye gasp edip öldüğü iddiasıyla kıymetini tazmin ederek bu şekilde onun eski sahibiyle mülkiyet bağını kesmek istemişse, bu tazmin sebebiyle mülkiyet sonucu ve helallik sonucu doğacak mıdır? Yine bakire kadının ikrah altında yaptığı evliliği normal evlilik gibi göstermek için iki yalancı şahitle mahkemeyi kandırmışsa o kadınla ilişki kurması meşru olacak mıdır? Sırf faiz yasağını delmek için on dirhem borç isteyen kimseye zahiren on dirheme satın alınmış gibi gösterilen bir malı yirmi dirheme vadeli olarak satmış ise bu satış işlemi sahih kabul edilecek midir? Mirastan daha fazla pay vermek istediği bir varisine, düzmece bir borç ikrarında bulunup bunun ödenmesini vasiyet etmiş ise, buna binaen söz konusu ödeme işlemi geçerli olacak mıdır? Bu ve benzeri durumlarda da görüldüğü üzere mükellef, hukuki sebebi hâlihazırdaki sonuçlarını değiştirme ve onu Şâri'in kastetmediği başka amaçlara vesile kılma iradesiyle icra etmektedir.

Yukarıdaki türden hilelere, sonuç doğurması bir şarta talik edilen hukuki sebeplerin istenmeyen sonuçlarından kaçınmak için sonradan yapılan değişiklik halleri de eklenebilir. Mesela talak üzere yemin ederek "Şu zamana kadar borcumu ödeyeceğim" diyen fakat borcunu ödeyememek sebebiyle yemininde hânis olacağından korkan kimsenin, borcun vâdesi geçene kadar karısıyla muhalea yapıp süresi içinde dönmek üzere ondan hukuken ayrılması durumu böyledir. Bu durumun konumuzla alakalı yönü, kadına istediğinde kocasından ayrılabilmesi için meşru kılınmış bir işlemin, bu amacın tam tersine olarak bu meselede mevcut nikâh bağını korumanın aracı kılınmış olmasıdır.

Çoğunluğu fıkıhtaki hiyel başlığı ile ilgili yukarıdaki fıkhî meselelerde fukahanın sahip olduğu görüşlerin niyet eylem ilişkisinin hukuki sonuca etkiyle alakalı ölçütlere aykırı gözüken yönleri bulunmaktadır. Bu aykırılık yanında Şâtıbî'nin cevap vermeye çalıştığı başka bir problem de bunlara ilişkin farklı hükümlerin birbirine mütenakız gözükmesidir. Bir sonraki başlıkta bunların genel bir değerlendirmesi yaparak Şâtıbî'nin tutumunu tespit etmeye çalışacağız.

3. Değerlendirme

Yukarıda niyet-eylem ilişkisinin hukuki sonuca etkisine dair Şâtıbî'den aldığımız ölçütler arasında şunlar da zikredilmişti:

Fiilin işlenmesinde biri asli diğerleri tâbi olmak üzere hepsi de meşru olan birden çok maksadın gözetilmesi halinde, tâbi maksatlar asli maksadı teyit edici ve güçlendirici ise, yapılan işlem sahihtir; değilse, bu gibi maksatların bulundurulması ibadetler konusunda sahih olmamasına karşın âdetler konusunda sahihtir. Ancak tâbi maksatların asli maksadı yok edici nitelikte olması durumunda, bunları meydana getirecek sebeplere başvurmak sahih olmaz. Bir amelde kendisi için meşru kılınandan başkasını arayan kimsenin bu ameli batıldır.

Hülle meselesinde Hanefîlerin benimsediği hükmün, diğer ölçütler yanında özellikle bu ölçütlere aykırılığı açıktır. Zira bizzat Şâtıbî tarafından da ifade edilmiş olduğu üzere[1440] hülle nikâhında, nikâhın maksatları hiçbir şekilde gözetilmemektedir. Orada yegâne amaç, talâk-ı selâse ile kocasından ayrılmış olan kadının kocasıyla yeniden evlenebilmesini mümkün kılmak üzere, aralarındaki evlilik engelini ortadan kaldırmaktır. Bu amaçla yapılan hülle evliliği ne örfen ne de şer'an sürdürülebilir değildir. Üstelik çoğunluk ulemaya göre nikâh akdi, bu ve benzeri maksatlar için meşru kılınmamış; aksine neslin bekası ve buna tabi maksatlar için meşru kılınmıştır. Nikâhın belli amaçlar için meşru kılındığını bildiğimize göre, bu türden bir bilgiye sahip olmadığımız tahlîl ve benzeri diğer amaçların hükmü meçhul kalır ki bunların hükmü bilinceye kadar da onlara ulaşmak amacıyla esbaba tevessül edilmesi, yani hülle nikâhı yapılması meşru ve sahih olmaz.[1441] Buna binaen böyle bir nikâhın bâtıl ve bununla ulaşılmak istenen hukuki sonucun da doğmamış kabul edilmesi gerekirken Şâtıbî, Ebû Hanîfe ve onun gibi düşünenlerin içtihadını geçersiz saymamış, aradaki tenakuzu gidermek için, hülle nikâhını sahih kabul eden âlimlerin önemsenmesi gereken farklı mülahazalara sahip olduklarını söylemiştir. Şöyle ki, hülle yapan kişi öncelikle kadından faydalanmayı, daha sonra ise talakı kastetmiş olup onun bu maksadı, genel anlamda nikâhta güdülen amaçlar cümlesi altına girmektedir.[1442]

1440 Bk. Şâtıbî, *el-Muvâfakât İslâmî İlimler Metodolojisi*, 1990, 1/254.

1441 Bk. Şâtıbî, *el-Muvâfakât İslâmî İlimler Metodolojisi*, 1990, 1/256.

1442 Bu mülahazaların ayrıntısı ve dayandırıldığı iki önerme için bk. Şâtıbî, *el-Muvâfakât İslâmî İlimler Metodolojisi*, 1990, 1/255 vd.; Burada şunu da ilave etmek gerekir ki Şâtıbî, hülle nikahında hileye başvurulmasını câiz gören görüşü değil de yasak gören görüşü daha isabetli bulmaktadır. bk. Şâtıbî, *el-Muvâfakât İslâmî İlimler Metodolojisi*, 1990, 2/392, 400.

Boşamanın nikâha ta'liki meselesindeki durum da hülle nikâhına benzemektedir. Bunun ondan farkı, bu meselede hem Ebû Hanîfe'nin hem de Mâlik'in aynı görüşte olmasıdır. Her ikisinin de hem böyle bir nikâhın hem de ona ta'lik edilen talâkın geçerli olması şeklindeki görüşlerinin "Bir amelde kendisi için meşru kılınandan başkasını arayan kimsenin bu ameli batıldır." kaidesine aykırılığı açıktır. Zira yukarıda da temas edildiği üzere talakı meşru kılmakla birlikte Şârî nikâhı, onun için sebep kılmamıştır. Aksinin düşünülmesi halinde nikâh, müsebbebi olan milk-i müta sonucunu doğurucu bir sebep olamayacağı için, Şâri'ye abes bir şey izafe edilmiş olacaktır. Böyle bir duruma düşmemek için, Şâtıbî düşüncesinin önemli kaynaklarından biri olan Karâfî'ye göre, yapılması gereken talâkın lazım olmadığını kabul etmektir.[1443] Bu açıdan baktığımızda Karâfî'nin bu meselede talâkı lazım görmemekle iki imama kısman muhalefet etmiş olduğu söylenebilir. Şâtıbî'nin ise, hem koyduğu ölçütleri muhafaza etmek hem de iki imamın içtihadına aykırı düşmemek için yoğun bir çaba içinde olduğu anlaşılmaktadır. Ona göre hem ilgili kaide, yani Şâri'in kasdına aykırı tesebbüpte bulunmak bâtıldır" kaidesi sahihtir hem de iki imamın bu meseledeki görüşü doğrudur ve onların bu görüşleri ile diğer meselelerdeki görüşleri arasında bir tenâkuz yoktur. Ona göre usulde ve fıkıhta mukallid olan kimseye, ulemanın sözlerini başka türlü yormak imkânı varken onları tenakuza hamletmek yakışık olmaz. Âlim olan kimseye yakışan da şöyle bir tavır içinde olmaktır: Selef-i sâlihten geçmiş büyüklere hüsnü zanda bulunmak, onların sözleri ve görüşleri karşısında durup düşünmek ve bir çıkış yolu aramak; mutlak surette ret cihetine gitmemektir.[1444]

Sonuç

Niyet-eylem ilişkisinin hukuki sonuca etkisi bağlamında İmam Şâtıbî'nin (öl. 790/1388)İmam Ebû Hanife (ö. 150/767) ve İmam Mâlik'e (ö. 179/795) ve bunları takip eden iki mezhep geleneğine karşı tutumu anlamak açısından yukarıda sunulan örnek bize göre yeterli olmaktadır. Zira müellifin çok hassas bir çalışmayla tespit ettiği makasıd kaideleriyle bu ikisinin telifi diğer meselelere nazaran çok daha zor görünmektedir.

Şâtıbî'nin gözüyle bakınca, uzlaştırılmak istenen iki mezhebin füru alanındaki görüşlerinde, hukuki bir sebep olarak eylemin hukuki sonuçlarını doğurmasında mükellefin niyetinin göz önünde bulundurulmadığını söylemek kolay değildir. Zira anladığımız kadarıyla Şâtıbî, makasıd kaidelerini vaz ederken, bunları, fukahanın içtihatlarını geçersiz kılmak için vaz etmemiş; aksine vaz ettiği bir kaideye aykırı düşen fıkhi görüşleri bazı farklı yönleri sebebiyle o kaidenin kapsamından çıkarıp onları kapsamı altına alacak yeni bir kaide vaz etmeye çalışmıştır. Esasında Şâtıbî'nin selefi Karâfî (öl. 684/1285) elinde belli bir seviyeye ulaşmış olan furûk geleneğinin gereği de budur. "Bir şey yapma veya terk etmedeki kastı Şâri'in kastına uygun olan kimsenin ameli sahih, buna karşın bir şey yapma

1443 Bk. Ebü'l-Abbâs Ahmed b. İdrîs el-Karâfî Karâfî, *el-Furûk* (Kuveyt: Dârü'n-Nevâdir, 2010), 3/171.

1444 Bk. Şâtıbî, *el-Muvâfakât İslâmî İlimler Metodolojisi*, 1990, 1/247; Benzeri ifadeler için bk. Şâtıbî, *el-Muvâfakât İslâmî İlimler Metodolojisi*, 1990, 2/391.

veya terk etmedeki kastı Şâri'in kastına aykırı olan kimsenin ameli ise bâtıldır", "Şer'i bir esası ortadan kaldıran ve şeri bir maslahatla çelişen hîle sahih olmaz", "Mükellef, şartı gerçekleştiren veya şartı ihlal eden bir eylemde bulunur ve bundan kastı da hukuki sebebin sonuç doğurmasını engellemek olursa, onun bu eylemi bâtıldır" gibi genel kaidelere bakıldığında nikâha talik edilen boşamanın ve hülle nikâhının batıl batıl sayılması beklenirken, müellif ne iki imamı birden karşısına alarak söz konusu nikâhı ve boşamayı, ne de İmam Mâlik'i yanına alarak Ebû Hanîfe'nin caiz gördüğü hülle nikâhını bâtıl saymıştır. Aksine yaptığı şey, Şâri'in bazı meselelerde hukuki sebepleri biri asli diğerleri tali olmak üzere birden çok maksat için vaz etmiş olduğunu ve imamların da geçerli saydıkları hukuki işlemlerde bir şekilde bu maksatları dikkate almış olduklarını söylemek olmuştur.

Araştırmamızın daha genelde hedefi olan konuya gelince, Ferid el-Ensârî'nin (öl. 2009) iddia ettiği üzere Şâtıbî, Gazzâlî (ö. 505/1111) sonrasında hâkim olan fıkıh usulü anlayışını hedef almış ve bu anlayışın ortaya çıkardığı tahribatı izale etmek amacıyla yeni bir usul anlayışı geliştirerek fıkıh usulü tarihinde yeni bir dönemin başlatıcısı mı olmuştur? Niyet eylem-ilişkisinin hukuki sonuca etkisi bağlamında yaptığımız bu kısa sorgulama neticesinde vardığımız kanaat şudur:

Şâtıbî, pek çok araştırmacının da teslim ettiği üzere, makâsıd eksenli usul anlayışı ile fıkıh usulüne önemli bir katkıda bulunmuştur. Ancak onun ortaya koyduğu usul anlayışının en azından Şâtıbî'nin keşfedildiği modern dönem öncesine kadar söz konusu iddiayı haklı kılacak bir işlevi yerine getirdiğini söylemek mümkün değildir. Ancak potansiyel alarak böyle bir işleve sahip olup olmadığı açısından bakılacak olursa, fıkhî faaliyeti bir mezhep doktriniyle sınırlandırmama anlayışına sahip olan modern eğilim açısından bunun işlevsel olabileceğini söylemek mümkündür. Bunun geçmişte olmaması, el-Ensâri'nin iddiasının boş olduğu anlamına da gelmez. Zira Şâtıbî, birçok araştırmacının teslim ettiği üzere teorik olarak çok sağlam ve İslam hukuk düşüncesine canlılık katacak bir sistem kurmuş, ancak nihai bir kanaatimiz olarak ifade edemesek de, görünen o ki, kendi zamanına kadar en azından beş asırlık bir geçmişi bulunan fıkıh mezhebine bağlılık gerçeğini dikkate almak zorunda olduğundan kurduğu sistemi, İslam dünyasının hâkim iki mezhebi olan Hanefilikle Malikiliğin sinir uçlarına dokunmayacak şekilde sunma gayretinde olmuştur. Dolayısıyla Şâtıbî'nin düşüncesinin, bu türden bir hassasiyetin nispeten zayıf olduğu günümüze ve geleceğe yansımaları elbette farklı olabilir. İçinde bulunduğumuz modern dönemin bazı beklentileri açısından baktığımızda Şâtıbî ve düşüncesi bu şekilde yorumlanabilir. Buna mukabil, müellifin yaşadığı dönemdeki hâkim eğilim açısından bakılacak olursa, onun böyle bir şeyi amaçlamadığını; aksine mezhep esaslı bir gelişme gösteren fıkhî faaliyetin ortaya çıkardığı ihtilaflı ve dağınık bir yapı arz eden fıkhî sonuçlar arasında makasıd-i şeria temelindeki birliği; yani onun eserine isim olarak seçtiği kelimeyle ifade edecek olursak muvâfakât'ı göstermeyi amaçlamış olduğunu söylemek daha doğru görülebilir. Araştırmanın hususi inceleme alanını teşkil eden niyet-eylem ilişkisinin hukukî sonuca etkisi bağlamında incelediğimiz fıkhî meselelerde Şâtıbî'nin mezhep imamlarına karşı tutumuna ilişkin gözlemlerimiz bizi bu kanaate götürmektedir.

Kaynakça

Apaydın, H. Yunus. "Fesad". *İslâm Ansiklopedisi*. 12/412-417. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.

Apaydın, H. Yunus. "Sıhhat". *İslâm Ansiklopedisi*. 37/110-111. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.

Arslan, Hüseyin. *İslam Ceza Hukukunda Suça Teşebbüs*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2006.

Bardakoğlu, Ali. "Butlan". *İslâm Ansiklopedisi*. 6/476-478. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.

Başer, Hacı Bayram. "Mutlak ve Sınırlı İrade Arasında Ahlâk: İbnü'l-Arabî Düşüncesinde Niyetin Kapsamı ve Eylemle İlişkisi". *Dinî ve Felsefî Düşüncede Niyet*. 165-206. Ankara: Sageya Yayıncılık, 2017.

Dağ, Zuhal. *İslam Hukukunda Subjektif Gayenin Akitlerin Hukuki Sonucuna Etkisi*. Elazığ: Fırat Üniversitesi, Doktora Tezi, 2018.

Dağ, Zuhal. "İslam Hukukunda Şahsi Gayenin Akitlerin Hukuki Sonuçlarına Etkisi Üzerine Hanefî ve Şâfiî Mezhepleri Özelinde Bir İnceleme". *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 22/1 (2017), 243-270.

Dönmez, İbrahim Kâfi. "Amel". *İslâm Ansiklopedisi*. 3/16-20. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.

Ensârî, Ferîd. *el-Mustalahu'l-usûlî inde'l-imâmi'ş-Şâtıbî*. Ribat, 2004.

Ensârî, Ferîd. *Usûl Terminolojisi (Trc. Soner Duman, Osman Güman)*. İzmir: Işık Akademi Yayınları, 2012.

Erdoğan, Mehmet. "Makâsıd Bağlamında Şâtıbî Düşüncesinde Niyet Kavramı". *Dinî ve Felsefî Düşüncede Niyet*. 65-116. Ankara: Sageya Yayıncılık, 2017.

Gözler, Kemal. *Hukuka Giriş*. Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım, 2013.

Gündüz, Muhammed Mehdi. "Gazzâlî'nin Niyet Anlayışı". *Dinî ve Felsefî Düşüncede Niyet*. 149-164. Ankara: Sageya Yayıncılık, 2017.

Halîl b. İshâk. *Muhtasaru'l-Allâme Halîl*. Dârü'l-Fikr, 1981.

Hamdan Vuld et-Tâh. *Telhîsu Muvâfakâti'l-imâm İbrâhim b. Musa eş-Şâtıbî*, 2003.

Karâfî, Ebü'l-Abbâs Ahmed b. İdrîs el-Karâfî. *el-Furûk*. Kuveyt: Dârü'n-Nevâdir, 2010.

Karâfî, Ebü'l-Abbâs Ahmed b. İdrîs el-Karâfî. *el-Ümniyye fi idrâki'n-niyye*. Riyad: Mektebetü'l-Harameyn, 1988.

Keylânî, Abdurrahman İbrâhim Zeyd el-. *Kavâidü'l-mekâsıd inde'l-imam eş-Şâtıbî*. Dimeşk: Dârü'l-Fikr, 2000.

Köse, Saffet. "Hülle". *İslâm Ansiklopedisi*. 18/475-477. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.

Liv, Cemil. "İslam Fıkhında Zâhiri-Bâtıni İrade Ayrımının Hukukî İşlemlere Etkisi". *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 28 (2016), 181-200.

Merginânî. *el-Hidâye*. 4 Cilt. el-Mektebetü't-Tevfîkiyye, ts.

Serahsî. *el-Mebsût*. 31 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1989.

Şafak, Ali. "Kasıt". *İslâm Ansiklopedisi*. 24/559-561. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.

Şâtıbî, Ebû İshak. *el-Muvâfakât fi usûli'ş-şeria*. Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 1435.

Şâtıbî, Ebû İshak. *el-Muvâfakât İslâmî İlimler Metodolojisi*. 4 Cilt. İstanbul: İz Yayıncılık, 1990.

Şavlı, Medeni. *İslam İbadet Fıkhında Niyet ve Hükümlere Etkisi*. Van: Van Yüzüncüyıl, Doktora Tezi, 2019.

Şeyhîzâde. *Mecmaʿu'l-enḥur fî şerḥi Mülteḳa'l-ebḥur*. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1998.

Tozman, Önder. *Suça Teşebbüs*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Doktora, 2008.

Uludağ, Süleyman. "Amel". *İslâm Ansiklopedisi*. 3/13-16. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.

Hukukmedeniyeti.org. "hukuki sonuç nedir? hukuki sonuçne demek? | Hukuk Medeniyeti". Erişim 06 Ağustos 2021. https://www.hukukmedeniyeti.org/hukuki-sonuc/nedir/

"sonuç ne demek TDK Sözlük Anlamı". Erişim 06 Ağustos 2021. https://sozluk.gov.tr/?kelime=sonuç